

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ТИМОЩУК ОЛЕКСАНДР ВАЛЕНТИНОВИЧ

УДК: 34.947.7

**ОХОРОННИЙ АПАРАТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(КВІТЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1918 р.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Спеціальність 12.00.01 –
теорія та історія держави і
права;
історія політичних і правових
учень

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Одеса – 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права
Університету внутрішніх справ МВС України.

Науковий консультант

доктор юридичних наук, професор

Ярмині Олександр Назарович,

Університет внутрішніх справ.

перший проректор з наукової роботи.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Кульчицький Володимир Семенович**, Львівський національний університет ім. Івана Франка
Міністерства освіти і науки України, професор кафедри історії та теорії
держави і права

доктор юридичних наук, професор **Мулукаєв Роланд Сергійович**,
Академія управління Міністерства внутрішніх справ Російської
Федерації, професор кафедри державно-правових дисциплін

доктор історичних наук, професор **Сідак Володимир Степанович**,
Національна академія Служби безпеки України, ректор

Провідна установа:

**Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії
наук України, відділ історико-політологічних досліджень держави і
права, м. Київ**

Захист відбудеться "29" серпня 2000 р. о 10 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської
національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул.
Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.
Автореферат розісланий "28" листопада 2000 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Чапшєва Г.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проголошений у нашій Конституції стратегічний курс країни на формування громадянського суспільства, побудову соціальної, демократичної, правової держави схвально сприймається майже всім спектром її політичних сил і соціальних прошарків. Але ж запропоновані шляхи досягнення українським суспільством проголошених конституційних віх ще не знайшли не лише одностайності, а й значного превалювання тієї чи іншої точки зору. Така ситуація не може сприяти успішному розвитку держави. Історичні факти переконують, що демократично-парламентські методи здійснення докорінних реформ у так звані “перехідні періоди” не мали вагомих позитивних результатів— для цього була необхідна чітка та сильна вертикаль виконавчої влади. Протягом століть під час соціальної напруженості в суспільстві за республіканської форми правління завжди використовувалися ті ж саме “ліки”— концентрація владних повноважень у руках щонайменшої кількості посадових осіб. При всій умовності порівнянь згадаємо еллінський інститут автократора чи римський— диктатора, англійський протекторат Олівера Кромвеля, зрештою американський “новий курс” президента Франкліна Рузвельта. На порозі третього тисячоліття продовжуються дискусії про доцільність використання у кризових ситуаціях авторитарних методів правління. Науковці по-різному встановлюють межі авторитарних і тоталітарних державно-політичних режимів Піночета у Чилі, Ро Де У в Південній Кореї, Сухарто в Індонезії, Туджмана в Хорватії. Українська історія в особі генерала П.Скоропадського теж слугувала подібним прикладом. Вже на той час ним було проголошено політичний курс на побудову “правової держави”. Однак форму Української Держави так і не вдалося привести у відповідність до змісту, яким нині людство намагається визначити правову державність. Гетьманат як форма правління, федерація з небільшовицькою Росією як державний устрій, авторитаризм як політичний режим виявилися в підсумку нежиттєздатними. Протиставлення громадянського суспільства і національної ідеї в Україні, на геополітичних вимірах якої завжди відбивався дихотомічний цивілізаційний злам “захід—схід”, набуло особливої гостроти.

Чи можливо запобігти такому? Які чинники мають стати консолідуючим ‘рунтом’ для суспільної злагоди сьогодні? Певною мірою відповіді на ці питання може дати вивчення тогочасного досвіду державотворення. Тому для вітчизняної історико-правової науки набуває актуальності проблема висвітлення особливостей утворення і функціонування гетьманської державної охоронної системи. Важливість і нагальність таких наукових пошуків визначається необхідністю вдосконалення шляхів вирішення охоронних завдань сучасної держави, які викладені в Концепції (основах державної політики) національної безпеки України, ухваленій постановою Верховної Ради 16 січня 1997р.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації визначається завданнями комплексної цільової програми "Актуальні проблеми історії Українського національного державотворення". Роботу виконано відповідно до "Головних напрямків наукових досліджень Університету внутрішніх справ на 1996-2000 рр.", щорічних планів наукової діяльності Кримського факультету, узгоджених з "Пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних досліджень навчальних закладів та наукових установ МВС України на період 1995 – 2000 рр."

Мета і задачі дослідження. У світлі положень Концепції національної безпеки України варто пояснити і логіку вибору назви дисертації. Підкреслимо, що в цьому документі до сфери національної безпеки залучено три головні об'єкти: "громадянин – його права і свободи; суспільство – його духовні та матеріальні цінності; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів". Якщо *об'єктом* наших наукових пошуків є Українська Держава 1918 р., то *предмет* дослідження, як більш вузьке за змістом поняття – це її охоронний апарат. Таким чином, об'єкт та предмет безпосередньо визначили відповідний термін для назви роботи – "Охоронний апарат Української Держави". Його вживання саме в такій формі вважається доцільним, оскільки це, по-перше, уможливило розгляд всіх органів, що за функціональним призначенням покликані захищати, наразі й примусовими засобами, недоторканність суспільних відносин, які складаються, зокрема, під впливом держави і права; по-друге, таке означення дозволяє запобігти упередженим підходам щодо оцінок гетьманських силових структур як "репресивних" і «каральних», так і "правоохоронних" або "правозахисних". На погляд дисертанта, саме таке навантаження, яке мають використовувати науковці при виборі того чи іншого терміна повинно залежати насамперед від урахування засобів здійснення функцій з охорони державної і громадської безпеки. Тобто слід брати до уваги правомірність і адекватність застосування відповідними органами покарання до правопорушників при забезпеченні дотримання членами суспільства діючих у державі законів. У зв'язку з цим *мета дослідження* полягає у висвітленні історико-правових аспектів функціонування в гетьманській державі 1918р. поліції, армії, внутрішніх і прикордонних військ, національної гвардії, розвідки, служби безпеки, митної служби, податкової поліції, лісової охорони, суду, прокуратури, тюрем, добровільних охоронних формувань для встановлення їхньої ролі і місця в процесах українського національного державотворення того часу.

Специфіка мети роботи, зумовлена вивченням системи органів, які створювалися і діяли в хронологічних межах надзвичайно політизованого проміжку часу, викликала необхідність застосування різноманітних *методів дослідження*. Вони ґрунтувалися передусім на головних засадах діалектичної гносеології й евристики, що створило дисертанту умови для визначення наукових висновків,

незалежних від політичних симпатій та ідеологічних замовлень сучасних владних чи опозиційних верств. Кожен з методів зокрема і всі вони в сукупності дозволили вирішувати конкретні *завдання дослідження*. При встановленні нормативно-правових засад організаційного устрою, особливостей комплектування особовим складом, матеріального забезпечення та головних напрямів службової діяльності основними були загальнофілософські методи системно-структурного і формально-логічного аналізу і синтезу, індукції та дедукції, а допоміжними—спеціальні методи: соціологічний та статистичний, що наповнили наукові висновки необхідними цифровими характеристиками. У свою чергу при вирішенні таких завдань дослідження, як з'ясування історичних передумов приходу до влади генерала П.Скоропадського, сутності його охоронної концепції і правомірності нормотворчої діяльності в охоронній галузі, змісту взаємодії з військовим контингентом союзників із Центральних держав у намаганні встановлення правопорядку в країні, форм контррозвідувальної і оперативно-розшукової роботи належних охоронних підрозділів, причин невідповідності охоронних планів реальній дійсності на перший план висувалися спеціальні методи дослідження: конкретно-історичний та порівняльно-правовий. Це допомагало певною мірою абстрагуватися від ідеологічних напруг, що нині накопичилися в історіографічних здобутках із зазначеної тематики, зосередитися насамперед на таких довічних категоріях людської моралі як “добро” і “зло”, зважати на суспільну необхідність органів безпосереднього примусу, принаймні на певному проміжку людської цивілізації, і саме через таку призму аналізувати історичні факти, що викривають діяльність гетьманського охоронного апарату. Толерантність у розв'язанні завдань дисертації вважається дисертанту правильною, оскільки дозволяє вітчизняній науці не обминати увагою здобутки практичного досвіду державотворення як позитивного, так і негативного, в галузі, де помилки урядовців коштували найдорогоціннішого— людського життя.

Теоретичною основою роботи стали положення концептуального характеру в галузях теорії та історії держави і права, що стосуються теми дисертації і викладені у працях відомих українських юристів О.М.Джужи, Л.О.Зайцева, О.Л.Копиленка, О.М.Мироненка, Л.Л.Потарикіної, А.Й.Рогожина, В.О.Румянцева, В.С.Сідака, О.Н.Ярмиша, їхніх російських колег Ю.І.Авдєєва, П.А.Зайончковського, В.Н.Струннікова. Спираючись на наукові висновки цих вчених, дисертант визначив наступну теоретичну спрямованість роботи. У системі державного апарату завжди існують органи, що виконують функції охорони суспільного порядку та громадської безпеки, як його похідної. Зміст суспільного порядку визначається суспільними відносинами, які виникають у результаті дотримання і виконання державними органами, громадськими організаціями і окремими особами всіх соціальних норм, що складаються під впливом права, моралі, традицій, звичаїв, релігії. Громадська безпека є станом суспільних відносин, коли попереджені чи усунені шкідливі для

життя, здоров'я, волі, честі особистості або майна юридичних та фізичних осіб наслідки, що можуть бути заподіяні через дії людей штучним або природним джерелом підвищеної небезпеки. Тому в широкому сенсі слова всі органи, покликані за визначеними державою функціями вирішувати завдання, пов'язані з захистом суспільного порядку, можна вважати охоронними.

У своїй діяльності охоронні органи для виконання владних приписів держави можуть вживати примусових заходів до юридичних та фізичних осіб, оскільки, з огляду на соціальну неоднорідність суспільства, воля особистості не завжди збігається з волею публічної влади. Серед них виокремлюють органи безпосереднього примусу (поліція, збройні сили, служба державної безпеки, суди, установи виконання покарань), які мають для цього відповідні матеріальні засоби. Обсяг повноважень цих органів і методи здійснення їх функцій щільно взаємопов'язані з політичним режимом держави. Як складові елементи, що характеризують тип державно-політичного режиму, вони безпосередньо визначають форми встановлення відповідного йому правопорядку. В свою чергу і зміст правопорядку, тобто такого стану суспільного життя, який утворюється в результаті непохитного дотримання суспільством норм права, також залежить від державно-політичного режиму, що їх встановлює. Отже головним критерієм суспільної корисності змісту правопорядку має бути лише правовий закон, тобто такий, що найбільше відповідає правовим принципам, ґрунтується на загальнолюдських цінностях і втілює волю якомога ширшого соціального спектра.

У періоди найбільшої соціальної напруженості, так званих "надзвичайних обставин", коли внаслідок військових дій, масових політичних бешкетів, сплеску кримінальної злочинності виникає загроза загальнолюдським цінностям, діяльність органів безпосереднього примусу активізується. Це проявляється у формах збройного придушення опору державній владі, а також поширення судових і позасудових покарань до порушників законів. Наслідком таких дій, що розпочинаються, як правило, на підставі оголошення вищої влади про обмеження конституційних прав і свобод особистості, може стати порушення вимог законності. Найбільш підлеглі цьому негативному явищу органи безпосереднього примусу, що входять в систему державної виконавчої влади: поліція, служба державної безпеки, збройні сили. В числі форм виконання своїх функцій вони мають такі, що найменш врегульовані правом, і таким чином вже потенційно створюють ґрунт для неправомірних дій. Стосовно поліції - це оперативно-розшукова, а служби безпеки - розвідувальна та контррозвідувальна діяльність, як форми прихованого, конспіративного примусу. Але найменш пов'язані правовими нормами в здійсненні функцій безпосереднього примусу збройні сили. Збройні дії, як найгостріша форма політичної боротьби, передбачають військове придушення противника і таким чином відкривають шлях для масових безконтрольних з боку адміністративних і судових органів покарань,

тобто репресій. Певну самостійність у механізмі безпосереднього примусу зберігають лише суди, функціонування яких навіть у державах, де судова влада не має конституційної незалежності, пов'язано з необхідністю лотримання краєкутних положень закону і правової пропелури. Проте в системі судового апарату за відповідного державно-політичного режиму можуть діяти надзвичайні, спеціальні, особливі судові органи, які здійснюють свої функції за спрощеною процесуальною схемою, що перетворює і судову владу на безпосереднє знаряддя репресивних покарань.

Історіографічну базу дослідження доцільно умовно поділити на два масиви: по-перше, це загальноісторичні та історико-правові праці, які містять концептуальні визначення щодо гетьманської державності в Україні 1918р.; по-друге, це спеціальні роботи, предмет дослідження яких межує з дисертаційним. Аналіз літератури, віднесеної до першого масиву, проводять майже всі науковці, розглядаючи цей історичний період у дисертаціях чи монографічних публікаціях. Традиційно поза увагою авторів не залишаються праці В.Винниченка, Т.Гунчака, Д.Дорошенка, С.Доленги, В.Липинського, І.Мазепи, Р.Млиновецького, І.Нагаєвського, Н.Полонської-Василенко, О.Субтельного, П.Христюка, М.Шаповала, С.Шелухіна. Сучасні історіографічні огляди різняться за ступенем докладності, а автори цих екзильних творів в них характеризуються або як апологети гетьманату, або як його опоненти. Їм також властива сталість у визначенні радянських шаблонів щодо гетьмана як "маріонетки німецького імперіалізму". Але очевидно, що в 90-ті роки в оцінках гетьманату П.Скоропадського також не завжди дотримуються напівтонів. Відверті симпатії до гетьманської моделі держави лунали серед більшості доповідей на міжнародних наукових конференціях, проведених у 1993 і 1998 рр. у Києві з нагоди ювілейних річниць з дня народження П.Скоропадського і проголошення Української Держави 1918р. Позитивну оцінку державної діяльності гетьмана дають дослідники М.С.Держалюк, Ю.В.Павленко і Ю.О.Храмов. Прихильники гетьмана П.Скоропадського з'явилося серед здобувачів (Г.І. Гаврилюк, В.С.Клименко-Мудрий, С.Є.Мякота, Ф.М.Проданюк), які захистили дисертації з історичної тематики в останні роки. Натомість професор О.М.Мироненко гетьманат П.Скоропадського оцінює вкрай негативно. Схожі визначення щодо Української Держави має професор В.Ф.Солдатенко, який у своїй фундаментальній "Українській революції" безапеляційно стверджує, що "вагомим аргументів на користь режиму знайти неможливо, якщо керуватися науковою методологією, високофахово її застосовувати і в результаті одержувати аргументовані, виражені, об'єктивні, а не кон'юктурні оцінки і висновки".

Разом з тим зростають і лави учених, які стоять на так званих "центристських" позиціях щодо Української Держави 1918р. Примітно, що вони поповнюються як загальними істориками, так і істориками права. До перших належать вітчизняні

професори В.Ф.Верстюк, П.І. Гарчев, С.В.Кульчицький, О.П. Реснт, Ф.Г.Турченко, канадський історик В.Верига, американський - В.Дмитришин, російський - В.Фелюк. Серед інших варто назвати дослідницю Ж.Дзейко, професора О.Л.Коциленка, доктора юридичних наук В.О. Румянцєва. Наприклад, останній у своїй дисертації зауважує, що у 1918 р. "існування парламентської республіки з фактичною децентралізацією влади об'єктивно вело б до загибелі української державності взагалі. І тільки міцна виконавча влада на чолі з гетьманом, який би мав широкі повноваження, мала історичний шанс зберегти українську державність і уникнути жакликих наслідків російської революції". Отже огляд літератури, що висвітлює загальні державні та правові засади гетьманату П.Скоропадського, доводить як певні наукові здобутки у вивченні цього періоду української історії, так і відсутність опіостайності в концептуальних підходах до нього вітчизняної історичної та історико-правової науки.

Характеризуючи другий масив історіографії проблеми, визначений дисертантом як "спеціальна література", слід вказати, що її список є раритетним. Серед праць, використаних у роботі над дисертацією, переважна більшість незнайома широкому читачеві через заборону у радянському часі і просторі взагалі об'єктивно досліджувати тему так званих "антирадянських державних установ" в Україні 1917—1921рр. Ті ж репринтні видання екзильної літератури і нові дослідження, які побачили світ за останнє десятиріччя, мають невеликі наклади і не в змозі повністю задовольнити попит здебільшого неосвіченої в цій галузі вітчизняної аудиторії. Після розмежування радянської та української емігрантської історіографії чи не головною темою для обох таборів стало осмислення кожним зі своїх ідеологічних позицій результатів українських визвольних змагань. Тому з радянського боку гетьманські силові структури привертати увагу у зв'язку з висвітленням теми боротьби за владу Рад на Україні. Серед відповідної літератури з емігрантського табору маємо також видання, що підсумовують досвід боротьби за владу в 1918р. і таким чином дають деякі характеристики організації і діяльності гетьманського охоронного апарату. Отже аналіз літератури 20-х — 80-хрр. свідчить, що окремого напрямку в дослідженні зазначеної проблеми не існувало, наукові пошуки мали фрагментарний і безсистемний характер.

Нові можливості для дослідників з'явилися внаслідок розвалу СРСР, коли виникла необхідність у висвітленні історії національних силових структур 1917-1921рр. у зв'язку з їх створенням у незалежній Україні та з'явилася можливість для вивчення великого комплексу архівних документів, на ознайомлення з якими за радянських часів для науковців існувало табу. У поле зору дослідників з початку 90-хрр. регулярно почали потрапляти, передусім, проблеми національного військового будівництва періоду визвольних змагань, у тому числі й гетьманату

П.Скоронадського. Найменш висвітленою тут поки що залишається історія спеціальних військових підрозділів. У цій галузі – лише перші наукові розвідки дослідників Л. Бородиня, В. Горсюка, С. Єсютіпа, О. Тимошука. Примітним є те, що за часів незалежної України виникають й інші наукові школи, які вивчають історію національних силових структур, чільне місце в наукових розробках яких займає період гетьманату П.Скоронадського. Так, під проводом ректора Національної академії Служби безпеки України професора В.С.Сілака започатковано школу з дослідження історії національних спецслужб. Під проводом першого проректора Університету внутрішніх справ професора О.Н.Ярмилча – з вивчення історії національних правоохоронних органів. Із створенням в Україні окремого закладу освіти з підготовки фахівців для митних підрозділів – Академії митної служби України тут було започатковано відповідну наукову історичну школу під проводом проректора академії доктора політичних наук Й.Л.Рисіча. Але поки що в період гетьманату вітчизняна історіографія робить лише перші кроки. Майже повністю поза увагою дослідників ще залишаються лісоохоронні органи гетьманату. Натомість відносно науково вивченим вітчизняними істориками права на сьогодні є апарат юстиції Української Держави. Найбільше пильності у цій галузі було зосереджено на судовій системі гетьманату, висвітленню якої присвячені праці відомих фахівців-юристів О.М.Мироненка, О.Л.Копиленка, П.П.Михайленка, дослідників Ю.Є.Вовка, О. Загорелької, О.В. Тимошука. Менш дослідженими залишаються на сьогодні органи прокуратури, установи Міністерства юстиції, пенітенціарна система гетьманату. Таким чином, аналіз наявного історіографічного комплексу із зазначеної тематики засвідчує потребу його подальшого розширення на підставі опублікованих і нововиявлених архівних документів офіційного діловодства, спогадів сучасників тих подій, публіцистики.

Ці три основні групи матеріалів складають джерельну й, зокрема, нормативну базу дослідження. Найбільша частина використаних джерел належить до першої групи. Тому доцільно офіційно-документальні матеріали розподілити на окремі підгрупи. Насамперед це найдоступніші для дослідження видані документи нормативного характеру. Крім безпосередньо нормативних актів, дисертант залучає сюди й офіційне листування, що передувало їх прийняттю, а також тлумачило вже прийняті акти. Особливе місце серед документальних публікацій займає "Звід Законів Російської імперії", шістнадцятитомне видання якого увібрало в себе майже всі фундаментальні нормативні чинники російського царату. З огляду на сприйняття гетьманом Української Держави загальних підвалин російського законодавства для регламентації правових відносин у всіх галузях суспільного життя країни, це видання склало левову частку нормативної бази дисертації. До історико-правового аналізу органів гетьманського охоронного

апарату широко залучалися відповідні положення і статті Установ міністерств, Загальних установ губернських, Статуту лісового, Статуту митного, Статуту про акцизні збори, Уложення про покарання кримінальні та виправні, Кримінального уложення, Статуту кримінального судочинства, Зводу установ і статутів про утримання під вартою, Статуту про засланих. Деякі з нормативних актів Тимчасового уряду і гетьмана потрапили до збірників, виданих у 1917-1918 рр., що разом із тоді ж окремо виданими статутами, дозволили з'ясувати роль армії і козацтва в охоронній системі гетьманату. Але серед збірників документів, якими користувався дисертант, найбільше радянських видань. Це зрозуміло, оскільки тривалий час саме КПРС, точніше її керівна верхівка, була монополістом вирішення, що друкувати про події “революції і громадянської війни” для масового народного “травлення” з тієї великої документальної спадщини, яка залишилася на території, де перемогла радянська влада. Незважаючи на певну тенденційність радянських документальних збірників, які, безперечно, виконували ідеологічне замовлення вождістської ланки СРСР, нині ми маємо можливість розглядати їх зовсім з інших позицій. Їхні укладачі, які формували документи в певній послідовності для акцентування уваги читачів виключно на негативних рисах ворогів радянської влади, зі щаблів сьогодення насправді виконали протилежну роль. Із публікацій, які з'явилися за часи незалежної України, важливого значення для дисертації мали документи, що висвітлюють процес створення органів державної безпеки і боротьби з кримінальною злочинністю до гетьманату та за його часів. Отже видана нормативна спадщина гетьмана і його владних попередників не є насиченою.

Певною мірою це компенсується наявністю матеріалів тогочасної преси, які виокремлено в другу підгрупу офіційно-документальних джерел нормативного характеру. Насамперед це “Державний вісник” – офіційний орган гетьманської влади, в якому мали публікуватися всі нормативно-правові акти – від законів до наказів урядових міністрів. Серед інших газет, інформацію з яких використано в роботі, слід вказати на “Вісник Ради Народних Міністрів”, де публікувалися офіційні акти Центральної Ради, та “Армію” – газету тогочасного Міністерства військових справ.

Проте більшу частину нормативної і взагалі джерельної бази дослідження складає третя підгрупа офіційно-документальних джерел – архівні матеріали, серед яких виявлено чимало гетьманських нормативних актів, які до цього часу не знаходили висвітлення ні в документальних збірках, ні в науковій літературі. Основну кількість документів за темою дисертації містять фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Законодавчий процес в Українській Державі передбачав перел затвердженням закону гетьманом

обов'язкове його ухвалення урядом. Тому в фонді "Рада Міністрів Української Держави" дисертантом знайдено майже всі закони стосовно охоронної гадузі, прийняті за часів гетьманату, а також листи державних установ, що передували прийняттю законів. Надзвичайно цінними виявилися постанови Ради Міністрів, накази та обіжні листи прем'єра й окремих міністрів, журнальні записи і протоколи урядових засідань, чернетки пропозицій міністрів з реформування системи державного управління. Із фондів окремих міністерств ("Земельних справ"; "Військових справ"; "Судових справ"; "Фінансів"; "Шляхів"; "Закордонних справ") залучено відомчі накази, інструкції міністрів та їхніх товаришів своїм підлеглим щодо порядку урядової діяльності, штатні розписи міністерських підрозділів і місцевих установ, фінансово-звітні документи, норми матеріального забезпечення службовців і встановлення пільг їхнім окремим категоріям, інструкції про характер відносин українських урядовців з німецько-австрійською владою. Найґрунтовніше дисертант опрацював справи фонду "Міністерство внутрішніх справ Української Держави". Серед використаних матеріалів— циркулярне листування департаменту Державної варти з міністром внутрішніх справ, губернськими старостами і міськими отаманами, підлеглими підрозділами варти; кошториси витрат на оперативну та господарчу роботу; інструкції та положення про службу; документи з обліку особового складу; звіти секретної агентури, вкоріненої в політичні організації, доповіді інформаторів карно-розшукових органів у злочинному світі, зведення філерського спостереження. Велике значення для роботи мали й інші фонди ЦДАВО України: "Головне управління Генерального штабу Української Держави", "Освідомчий відділ при Полтавському губернському старості", "Особистий фонд Сергія Павловича Шелухіна". Джерелом інформації для роботи послуговували й документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. У фондах "Прокурор Київської судової палати" та "Прокурор Одеської судової палати" знаходяться матеріали прокурорських перевірок діяльності вартових органів і тюремних установ Української Держави, апеляційні розгляди судових проваджень у перших інстанціях, подання судових слідчих до прокурорів про розслідування кримінальних справ за участю службовців Державної варти. У фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України ("Колекція документів з історії Комуністичної партії України", "Комісія з історії громадянської війни при ЦККП(б)У") містяться таємні доповіді агентів освідомчих відділів Державної варти, зведення начальника особливого відділу Штабу гетьмана, доповіді більшовиків про відрядження на Україну для підпільної роботи проти гетьманської влади, звіти про виступи селян проти вартових, спогади німецьких офіцерів про участь у хлібозаготівлях та інші матеріали. Побічно в дисертації використані й деякі фонди місцевих архівів: Державного архіву при

Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, державних архівів Київської та Харківської областей. Таким чином, у дисертації залучено документи понад 20 фондів чотирьох центральних і трьох місцевих державних архівів, що дозволило розв'язати численні запитання при вирішенні завдань дослідження.

Характеризуючи другу з визначених груп джерел дисертації – мемуарну літературу, слід зазначити насамперед велику роль для нащадків спогадів самого П.Скоропадського, які у 1995р. видано в повному обсязі. Серед мемуарної літератури, яка містить інформацію стосовно охоронної системи гетьманату, спогади гетьманського міністра закордонних справ Д.Дорошенка, посла Української Держави у Відні В.Липинського і соратника П.Скоропадського по берлінській еміграції професора З.Кузеля; “білого” генерала А.Денікіна та адвоката А.Гольденвейзера; “червоного” командувача В.Антонова-Овсієнка та керівників більшовицького підпілля на території Української Держави; відомого анархо-комуніста Н.Махна та начальника його штабу В.Білаша; діяча української “Просвіти” Н.Григорієва і німецького польового офіцера Ганса Типтура. Попри всю фрагментарність висвітлення в них питань стосовно охоронного апарату Української Держави, вони мають непересічні відомості, які дозволили заповнити ті прогалини в інформаційному просторі дисертації, що залишалися через відсутність відповідних документів.

Останню з визначених груп джерел складає публіцистика. За гетьманату число періодичних видань в Україні зросло. Велика їх кількість збереглася і знаходиться у фондах провідних національних бібліотек. У дисертаційному дослідженні як публіцистичні матеріали використовувалися газетні статті. На шпальтах вже вказаних “Державного вісника” й “Армії”, крім нормативних чинників і правозастосовчих актів друкувалися повідомлення з інформацією про “хліборобські” з'їзди, козацькі збори, порядок денний урядових засідань, рад (колегій) міністрів Української Держави, інтерв'ю з цивільними та військовими посадовими особами. Дисертантом було переглянуто й низку публікацій за 1918 р. суспільно-політичних та літературних газет м.Києва – “Новини дня”, “Останні новини», м.Харкова – “Русская жизнь”, м.Одеси – “Одесские новости”, що містили цінну інформацію про стан кримінальної злочинності та окремі оперативно-розшукові акції Державної варти. Таким чином, масив використаних джерел дозволив дисертанту розв'язати переважну більшість проблем стосовно організаційно-правових і матеріальних характеристик предмета дослідження.

Разом з тим, слід зазначити, що, на жаль, ще залишаються питання, на які неможливо дати однозначної відповіді, спираючись лише на перелічені в дисертації джерела. Дисертант усвідомлює фундаментальність службової діяльності гетьманського охоронного апарату, проте був змушений при розгляді цих питань обмежитися лише визначенням її основних напрямів стосовно функціонального

призначення кожного підрозділу як одного з елементів охоронної системи гетьманату. Причини нестачі джерел із зазначеної тематики зрозумілі. Вони мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. По-перше, не короткий час існування Української Держави, за який охоронні органи не встигли підвести документальні підсумки своєї діяльності, залишити у відомчих архівах відповідну статистичну звітність. По-друге, не політика масових репресій владного комуністичного режиму в СРСР, що торкнулася співробітників державних установ усіх нерадянських урядів, які існували в Україні у 1917—1921рр. Тому значну кількість справ, які можуть пролити світло на діяльність охоронних органів гетьманату, на сьогодні поховано в архівах ФСБ Російської Федерації. Велика частка документів зі справами репресованих службовців варти, гетьманського Штабу та інших охоронних установ знаходиться й в архіві СБУ, а відтак може стати джерелом для подальших досліджень в окресленій дисертацією галузі.

Наукова новизна одержаних результатів. Грунтуючись на новому документальному матеріалі, який раніше не вводився до наукового обігу, дисертант здійснив спробу дати перше спеціальне історико-правове висвітлення організації і діяльності гетьманського охоронного апарату Української Держави 1918р. При цьому автор уперше дослідив: а) історичні передумови та організаційно-правові засади створення охоронного апарату гетьманату П.Скоропадського; б) організаційно-штатну структуру та особливості комплектування й матеріального забезпечення центральних і місцевих підрозділів охоронної системи гетьманату; в) основні напрями, форми і засоби діяльності охоронних органів Української Держави та її німецько-австрійських союзників. У роботі охарактеризовані історичні портрети деяких керівників гетьманських силових структур — міністрів: внутрішніх справ — І.Кістяківського, шляхів — Б.Бутенка, юстиції — О.Романова; директорів міністерських департаментів: Державної варти — П.Аккермана, Митних зборів — П.Андріїва; командира Окремого корпусу кордонної охорони В.Савелієва, деяких губернських старост, міських отаманів. Окремі проблеми дисертації взагалі висвітлюються вперше в історико-правовій літературі: особливості взаємодії Державної варти та німецько-австрійських частин у відновленні приватної власності; організаційно-правові засади діяльності підрозділів митної служби, кордонної і фінансової охорони, лісової і тюремної сторожі, залізнично-технічних військ; правовий статус добровольчих формувань; питання розмежування української та німецько-австрійської юрисдикції.

На захист виносяться такі положення та підсумки наукового дослідження:

1. Прихід до влади генерала П.Скоропадського 29 квітня 1918 р. був відповідним етапом визвольних змагань в Україні, спробою консервативно-поміркованих політичних сил, які спирались на військовий контингент Центральних держав, припинити розвиток анархо-кримінальних тенденцій у суспільному житті країни,

виниклих за наслідками російської революції. Однією з причин усунення з політичної арени Центральної Ради стала відсутність системи ефективного державного управління.

2. Гетьманська охоронна концепція передбачала створення розгалуженого охоронного апарату, основними елементами якого були органи, притаманні тогочасному рівню розвитку світової державності: поліція, армія, внутрішні, прикордонні, залізнично-технічні війська, митна служба, податкова адміністрація, розвідка, служба безпеки, національна гвардія, цивільні та військові сули, прокуратура, пенітенціарні заклади, лісова сторожа, добровольчі охоронні формування.

3. Організаційно-правовими засадами утворення і діяльності більшості структурних елементів охоронної системи гетьманату П.Скоропадського стали російські імперські нормативно-правові акти, окремі положення яких були адаптовані до використання в умовах зменшеності державної території, розбудови національної державності України.

4. Основне місце в гетьманській охоронній системі займала Державна варта МВС, яка за функціональним призначенням складалася з органів шести різновидів: загальних, залізничних, карно-розшукових, освідомчих, кордонних, розвідувальних, що загалом налічували приблизно 60 тис. осіб. Система побудови вартових органів мала чітку організацію з центральною і місцевою підлеглистю, вони виконували всебічні функції із захисту державного ладу і громадської безпеки. Для розроблення штатної структури Державної варті використовувалася організація поліцейських підрозділів Російської імперії, розвинута з урахуванням національних умов і особливостей часу.

5. Кадрова робота центрального і місцевих органів Державної варті ґрунтувалася на загальних принципах гетьманської урядової політики в галузі державної служби. Завдяки широкому залученню до керівних посад кваліфікованих спеціалістів зі старого поліцейського апарату в стислий строк було створено органи варті, цілком спроможні виконувати покладені на них службові завдання відповідно функціональному призначенню підрозділів.

6. Незважаючи на налагодження державного фінансування вартових потреб, уряд гетьмана не зміг створити дійову систему забезпечення Державної варті. Суттєві недоліки в матеріальному постачанні та озброєнні вартових підрозділів були пов'язані з міжвідомчими неузгодженнями, викликаними визначенням державного курсу України на побудову власної армії.

7. Форми і засоби, що застосовувалися при здійсненні функцій Державної варті Української Держави, не мали виключно репресивного спрямування і здебільшого не виходили за межі, визначені чинним на той час законодавством.

8. Військова концепція гетьмана П.Скоропадського не передбачала постійного

залучення армії до наведення порядку в межах країни. В умовах палагодження громадської безпеки і тенденції до усталеності правового життя в державі, чим визначився початок осені 1918 р., відбувалося розмежування діяльності поліцейських і військових сил в охоронній галузі згідно з їхнім функціональним призначенням. Але з початком виведення союзних військ із території України і антигетьманським повстанням Директорії гетьман знову був змушений оголосити про вжиття надзвичайних заходів із застосуванням військ.

9. Серед військових інституцій, що залучалися до охоронної діяльності, слід розглядати установи військової розвідки й юстиції центрального апарату Міністерства військових справ; штаби корпусів та дивізій з комендантськими сотнями і військово-судовими органами при них, розташовані в губернських та деяких повітових містах; Сердючку дивізію, полк Січових Стрільців, українські з'єднання, які знаходилися під контролем німецького і австрійського командування (Запорізька і Перша козацько-стрілецька дивізії); а також військово-охоронні підрозділи та установи центральної і місцевої гетьманської адміністрації.

10. За короткий термін в Українській Державі було створено власну систему органів економічної безпеки. Переважна більшість їхніх службовців сумлінно виконували свої обов'язки. Проте складні зовнішньополітичні умови, в яких відбувалося українське державне відродження, анархічні тенденції в середовищі союзних військ негативно впливали на ефективність службової діяльності охоронних установ Міністерства фінансів гетьманського уряду.

11. Незважаючи на особливу нормативну регламентацію, значні урядові діяння в галузі охорони залізниць, залучення до цієї справи збройних підрозділів різних відомств, залізнична охоронна система Української Держави виявилася неефективною. Більшість особового складу залізнично-технічних військ виступила проти гетьмана П.Скоропадського.

12. Лісова адміністрація і сторожа за гетьманату П.Скоропадського відновила свою охоронну діяльність на рівні не нижчому ніж у Російській імперії і цілком виконувала покладені на неї службові завдання. Специфіка функціонального призначення лісової сторожі, як і органів економічної безпеки, позбавила ці охоронні органи участі в безпосередньому придушенні політичних опонентів гетьманського режиму, що дозволило їм відіграти значну роль у збереженні національного скарбу України.

13. Гетьманське реформування системи юстиції в Українській Державі полягало в пристосуванні відповідного царського апарату до зменшеності загальної території його юрисдикції. Воно не руйнувало загальних принципів російського судоустрою і судочинства, визначених у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., будувало тюремний апарат за зразком колишньої Російської імперії і суттєво не покращило умови утримання в'язнів, що суперечило проголошеним принципам побудови

Української Держави як правової. Навіаки, відродження російської імперської моделі функціонування тюремних інституцій робило тюремний режим жорсткішим порівняно з часом Тимчасового уряду і Центральної Ради.

14. Всі добровольчі формування, які створювалися гетьманом в Україні для охорони її державної безпеки і громадського порядку, мали діяти під контролем державної влади. Їхній кістяк становили добровольці лише за покликом. Козацька старшина, командний склад “хліборобських загонів” і міських дружин забезпечувалися державою і фактично знаходилися на військовій чи поліцейській службі. Решта добровольців, як з числа козаків, так і осіб не козацького походження залучалися до охоронної діяльності за надзвичайних обставин.

15. Окупація України з метою її пригноблення і знищення самостійної державності не входила в стратегічні плани Центральних держав. Її сенс полягав у забезпеченні матеріальних потреб своїх армій у світовій війні, що викликало в окремих випадках неадекватні за використанням сили засоби і форми придушення опору місцевого населення. Але їхній “каральний млин” не набув таких обертів, як за часів попереднього і майбутнього більшовицького панування в Україні.

16. Прорахунки гетьманських урядових кабінетів, пов’язані з відсутністю виважених компромісних домовленостей з опозиційними силами, слабкість гетьманського ідеологічного апарату склали ґрунт для плідності демагогічної соціалістично-націоналістичної і комуністично-шовіністичної агітації, яка розколола українське суспільство і штовхнула кримінальні верстви, частково селянство до масових бешкетів, які зруйнували державні надбаня гетьманату.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали та висновки дисертації можуть бути використані в проєкті подальшого дослідження історико-правових проблем України. Вони стали основою для підготовки автором двох навчальних посібників, що залучені до навчально-методичного забезпечення спецкурсів з історії органів внутрішніх справ (Університет внутрішніх справ) і митних підрозділів (Академія митної служби України). Основні положення дисертації доцільно застосовувати в навчальному процесі при викладанні курсу історії держави і права України та спецкурсів у всіх навчальних закладах підлеглості МО, МВС, СБУ, у просвітницькій та краєзнавчій діяльності. Матеріал дисертації може використовуватися фахівцями відповідних міністерств для врахування історичних уроків у процесі реформування адміністративного апарату.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднені в доповідях дисертанта на IV Міжнародному конгресі українців (Одеса, серпень 1999 р.), II Міжнародній науковій конференції “Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року” (Київ, травень 1998 р.), Міжнародній науковій конференції “Державно-правові проблеми Північного Причорномор’я: історія та сучасність” (Сімферополь – Алушта, травень 1999 р.),

Міжнародній науково-практичній конференції “Митна справа в Україні: сучасні проблеми та шляхи вдосконалення” (Дніпропетровськ, жовтень 1999 р.), Міжнародній науковій конференції “Західно-Українська Народна Республіка: до 80-річчя утворення” (Львів – Івано-Франківськ, жовтень 1998 р.). Науково-теоретичній конференції “Політична і військова діяльність Нестора Махна” (Запоріжжя – Гуляйполе, листопад 1998 р.), І Звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького та курсантського складу Кримського факультету Університету внутрішніх справ (Сімферополь, травень 1999 р.).

Публікації. Зміст дисертації викладено в монографії загальним обсягом 26,97 обліково-видавничих аркушів; трьох брошурах, 20 статтях у наукових фахових виданнях України та зарубіжних країн з юридичних наук, семи – в наукових журналах.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації складається з вступу, семи розділів (перший, п'ятий і шостий мають по три підрозділи, другий і третій – по чотири, останній розділ не має підрозділів), підсумків дослідження, списку використаних джерел та літератури, додатків. Повний обсяг дисертації – 436 сторінок рукописного тексту, список джерел та літератури – 28 сторінок (382 найменування), додатки – 9 сторінок (9 таблиць).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Перший розділ – “Історичні передумови і організаційно-правові засади створення гетьманського охоронного апарату”. Логіка розподілу матеріалу за підрозділами в першому розділі дисертації передбачала порівняти охоронні надбання гетьмана з його владними попередниками; висвітлити недосконалість державних охоронних систем, передуючих гетьманату, і як наслідок – зміну форми державного правління в Україні; визначити специфіку загальних нормативно-правових засад побудови охоронного апарату гетьмана в цілому, як головну його відмінність від попередніх. У зв'язку з цим історико-правовому аналізу підлягала охоронна політика *Тимчасового уряду, Центральної Ради, більшовицької УНР та радянських “південних” республік в 1917 – квітні 1918 рр.*

Лютневі 1917 р. народні заворушення в Петрограді розпочали процес руйнації російського імперського карального апарату й на Україні. Під його впливом ліберальні міністри Тимчасового уряду пішли на прийняття низки законодавчих постанов, які мали пригасити народне обурення старим політичним режимом, що загрожувало загальною анархією в країні. Серед цих актів до найбільш фатальних наслідків призвели ті, що нищили професійні органи захисту громадського порядку, які залишилися без державного фінансування. Проте після перших руйнівних нормативних актів з'явилися й творчі. 14 березня 1917р. було видано

постанову, що затвердила Тимчасове положення про міліцію, де останню визначали як "виконавчий орган державної влади на місцях, який перебуває в безпосередньому віданні земських та міських громадських управлінь". Влітку 1917р. державне підпорядкування міліції загальною було закінчено. З 15 липня Тимчасове управління у справах громадської поліції і особистої та майнової безпеки громадян, що заступило місце Департаменту поліції і входило до складу МВС, стало іменуватися Головним управлінням у справах міліції та забезпечення особистої та майнової безпеки громадян і мало здійснювати загальне керівництво міліцією. Практичне вирішення питань щодо організації міліцейських органів на місцях покладалося на губернських комісарів, а безпосереднє керівництво— на органи самоврядування. Тобто Тимчасовий уряд намагався забезпечити правопорядок у країні без впровадження надзвичайних заходів на підставі дотримання усталених принципів законності, додавши до них нові спеціальні юридичні та організаційні гарантії. А в результаті виявився безсилим перед більшовицьким екстремістським крилом російської соціал-демократії, яке заради досягнення своєї політичної мети не хestувало ніякими засобами. Отже за часів вищої влади Тимчасового уряду (березень — жовтень 1917 р.) правоохоронні органи в Україні не виконали покладене на них завдання, виявилися неспроможними здійснити особисту і майнову безпеку громадян.

Центральна Рада, оголосивши себе 7 листопада 1917 р. у ІІІ Універсалі спадкоємницею влади Тимчасового уряду в Україні, стала проводити самостійну правоохоронну політику. Вона полягала по-перше, у створенні на основі демократичного представництва спеціальних органів з особливими повноваженнями, на які покладалося згуртування всіх верств населення України в народний фронт для захисту досягнень Лютневої революції, а також і мобілізація ресурсів для забезпечення цього захисту; по-друге, у вдосконаленні організаційно-штатної структури і кадрового забезпечення органів місцевої міліції; по-третє, у формуванні добровольчих збройних підрозділів козаського походження з функціями охорони громадського порядку, підпорядкованих відповідним начальникам міліцейських органів. Історичний розвиток України свідчить, що така правоохоронна політика могла б мати успіх. Але політична конфронтація між Центральною Радою і РСДРП(б), а згодом і війна з Раднаркомом Росії завадили втіленню її в життя. Збройні виступи, мотивовані політичними гаслами, створювали умови правового вакууму, підірвали підвалини законності, робили можливими самосуди й безкарне життя відверто кримінальних елементів.

12 грудня 1917 р. Всеукраїнський з'їзд Рад, скликаний у Харкові більшовицькими делегатами, які переїхали сюди з Києва, оголосив Україну "Республікою Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів". 17 грудня було утворено радянський уряд— Народний Секретаріат. 24 січня 1918 р. його Народне

секретарство внутрішніх справ оголосило, що "жолне розпорядження, яке нахходить від скинутої Центральної Ради, не повинне виконуватися", а ті, хто порушить цю вказівку, "будуть визнані ворогами вільного народу України". Через три дні скасували посади губернських, повітових і міських комісарів Тимчасового уряду і Центральної Ради. Тоді ж спеціальною постановою уряду ралянської УНР були визнані недійсними старі судові, прокурорські і слідчі органи. Таким чином була створена можливість для безперешкодних дій надзвичайних більшовицьких органів, які визначали організацію і компетенцію установ з охорони громадського порядку. Радянських нормативно-правових актів щодо їхньої діяльності в Україні в 1918р. видано не було. Єдиним керівним документом була постанова НКВС РСФРР від 28 жовтня 1917р. "Про робітничу міліцію", яка не визначала конкретних організаційних форм міліцейських органів. Надзвичайний статус радянських "правоохоронних" органів не обмежував їхніх повноважень. Пролетарські міліціонери, комісари, коменданти й інші радянські уповноважені не були пов'язані у своїх діях ніякими законодавчими актами і могли виступати як у ролі відправників правосуддя, так і виконавців покарань. Старі органи юстиції залишилися остеронь виконання своїх прямих обов'язків— здійснювати правосуддя, наглядати за дотриманням законності і забезпечувати спрацювання її гарантій під час захисту правопорядку, а нові — ще не сформувалися. Взимку 1918 р. в місцях панування влади ралянської УНР створюлися унікальні умови для червоного і чорного терору, які з "успіхом" використовували надзвичайні радянські органи під приводом боротьби з контрреволюцією. Залучення радянськими владними установами до правоохоронної діяльності випадкових людей, без врахування їхнього фаху і моральних якостей, керуючись лише класовим станом, сприяло в цей час вчиненню численних злочинів проти особи. Оголошення про виникнення інших окремих радянських "держав" взимку— навесні 1918р. не супроводжувалося відмінностями в їхній формі правління, устрою чи політичного режиму. Всі вони теж були дзеркальним відображенням російського більшовицького державного будівництва. Їхні "правоохоронні" осередки створювалися і діяли за загальною радянською схемою "органів по боротьбі з контрреволюцією". Декотрі з таких республік в Україні навіть не встигли створити власних урядових установ.

Спираючись на допомогу країн Четверного союзу, Центральна Рада перемогла у війні з Раднаркомом Росії. За мирних умов вона відмовилася від своєї правоохоронної концепції революційного періоду і започаткувала в Україні розбудову розгалуженого державного охоронного апарату, намагаючись дотримуватися при цьому загального демократичного курсу зовнішньої і внутрішньої політики. З приходом в Україну німецько-австрійського військового контингенту виникла реальна можливість для вгамування анархічних тенденцій в державному житті. Але соціалістичні ілюзії Центральної Ради і відповідні засоби управління Ради Народних

Міністрів відрізняли від інших у суверенітеті із загальними уявленнями союзників про державне управління. Політики і військові з Німеччини і Австро-Угорщини, які внаслідок Брестського миру опинилися в Україні, були виховані в умовах беззаперечного панування приватної власності і ринкового господарства. Анархо-кримінальна ситуація в країні, навіть з поправками на воєнний час, була незбагненною для німецького менталітету. Вже з початку березня на території, де розташовувалися військові залоги союзників, антивладні виступи і селянські бешкети починали вщухати. Тут було запроваджено режим жорсткого реагування на кожний вчинок, що виходив за межі розпоряджень німецького Вишого військового командування в Києві чи Австро-Угорської імператорської і королівської Східної армії в Одесі. Подекуди каральні заходи союзників були зовсім не адекватними провині і мали на меті загальне залякування населення. Разом з тим введення безпосереднього військового управління Центральних держав в Україні їхні дипломати не вважали кращим засобом вирішення проблеми. Тому на порядок денний і було поставлено питання про новий український уряд, здатний задовольнити насамперед продовольчі проблеми армій Четверного союзу.

Проголошення П. Скоропадським урядового курсу на ринкову економіку означало кардинальну зміну державних ціннісних пріоритетів. За умов попередньої соціалізації суспільного життя це спричинювало протидію до гетьманської влади в середовищі верств, які отримали найбільшу користь від революційного розподілу власності. Гетьманський уряд неминуче зіштовхувався з необхідністю вжиття непопулярних дій, зокрема адміністративного і кримінального примусу, що відразу закладало зовнішню очевидність суперечності між його деклараціями і засобами їхнього досягнення, робило владу гетьмана вкрай вразливою з боку опозиційних висловлювань. Міліційно-армійські експерименти 1917–1918рр. виявили неспроможність боронити напів-громадськими формуваннями ні зовнішню державну безпеку, ні внутрішній правопорядок. Тому за умов кризового стану держави найважливішим, на думку гетьмана, було не продовження ефемерних пошуків в охоронній галузі, а зупинка руйнації загальної системи діяльності охоронного апарату, побудованої на певних практичних досягненнях і усталених традиціях. Але, враховуючи негативне ставлення більшості населення до царських жандармських і поліцейських органів, каральних військових підрозділів, дзеркально відновлювати колишні російські силові структури в Україні було б не бажаним. Гетьманська охоронна концепція мала кілька магістральних напрямів. В основу міжвідомчого розподілу урядових охоронних функцій Української Держави було покладено російський “Звід статутів про попередження і припинення злочинів” 1890р. В додатках до його першої статті зазначалося, що “вище направлення дії по охороні державного порядку і громадського спокою належить Міністерству внутрішніх справ”. При оголошенні в місцевості військового стану владні керівні

повноваження переходили від МВС до головнокомандуючого чи командуючих арміями. Гетьман намагався чітко виокремити функції армії і внутрішніх охоронних органів на підставі нормативного визначення їхніх дій у мирний і військовий час. Розбудову державної охоронної системи передбачалося здійснювати у власній з союзниками і з оглядом на можливість залучення до боротьби з антивладними виступами їхнього військового контингенту. Допримання вимог законності в діяльності охоронних структур держави і застосування покарань згідно з існуючими законами повинні були забезпечити органи юстиції і виконання покарань, система яких залишалася протягом 1917–1918рр. в Україні майже незмінною. Серед нормативних актів, які мали впровадити в життя гетьманську охоронну концепцію, слід виокремити такі, що закладали організаційні основи і окреслювали функціональні повноваження охоронних органів; визначали підстави притягання порушників до юридичної відповідальності і регламентували процесуальні дії гетьманських охоронців; розподіляли компетенцію української і союзнаї влади в охоронній галузі.

Другий розділ – “Державна варта Міністерства внутрішніх справ”. У роботі найдокладнішому аналізу підлягала Державна варта МВС як основна структура охоронної системи гетьманату. Тому другий розділ розподіляється на чотири підрозділи, в яких відповідно визначається *організаційно-правові засади побудови і функціональне призначення; особливості комплектування особовим складом; система матеріального забезпечення вартових підрозділів; основні напрями службової діяльності Державної варти МВС.*

Основні сподівання у справі усталення громадського порядку в державі гетьман пов’язував з поліцейськими органами. 18 травня 1918р. гетьманом було затверджено тимчасову постанову “Про зміну існуючих законів про міліцію і утворення Державної варти”. Відтепер постанова Тимчасового уряду про міліцію від 17 квітня 1917р. і всі розпорядження Центральної Ради щодо міліції скасовувалися. Діяльність департаменту Державної варти в складі МВС визначалася “Зводом Установ Державних”. В основу формування центральних керівних і місцевих структур було покладено російський принцип розподілу і взаємодії загальних і політичних поліцейських підрозділів. Загальні підрозділи варти створювалися відповідно до “Зводу Губернських Установ” у губерніях і градоначальствах: Київському, Одеському, Миколаївському. Вони підпорядковувалися, як і резервні вартові дивізіони та сотні, губернським, повітовим старостам і міським отаманам. Функції політичної поліції виконували територіальні освідомчі відділи, що перебували в подвійному підпорядкуванні губернських старост і міських отаманів, а також освідомчого відділу департаменту Державної варти. Згідно зі “Зводом установ та статутів Шляхів Сполучення” були сформовані підрозділи залізничної варти департаментського підпорядкування. 1 серпня 1918р. гетьман затвердив постанову Ради Міністрів “Про

утворення Управління київського столичного отамана". Цей акт визначив окреме підпорядкування Київської варті. 9 серпня було прийнято закон "Про статут Державної Варти", в якому зазначалося, що її карно-розшукові відділи підпорядковуються "Міністерству внутрішніх справ тимчасово до передачі цих відділів до відомства Міністерства юстиції". 13 серпня було затверджено окремий статут "Про організацію Департаменту Державної Варти". 30 серпня з'явився тимчасовий "Статут про кордонні пункти Державної Варти".

Урядове піклування про кадровий склад та матеріальне постачання Державної варті МВС створило умови, за яких професійний рівень її співробітників у всіх галузях правоохоронної діяльності загалом забезпечував належне виконання ними службових обов'язків. Варті в їхній роботі здебільшого були пов'язані з об'єктивними труднощами: складним міжнародним і внутрішнім політичним становищем, спричиненим світовою війною і російською комуністичною революцією. Підрозділи загальної, залізничної, освітничої, карно-розшукової і кордонної варті були спроможні вирішувати покладені на них завдання. Але підривна робота з боку Радянської Росії дестабілізувала ситуацію в країні, підбурювала населення до збройних виступів проти гетьмана й унеможливлювала усталення правопорядку. На правоохоронній діяльності варті негативно позначилися й прорахунки урядової земельної політики. Карний тиск на селянство і робітників для відновлення збитків приватних власників, відсутність виважених політичних компромісів з опозиційними силами, залучення до карних заходів німецько-австрійського військового контингенту підірвало авторитет влади і посилювало антиурядовий рух. Разом з тим загальну систему службової діяльності варті вважати репресивною не можна. Її службовці діяли в межах нормативних актів Української Держави і не перевищували повноважень, визначених на той час законом.

Заголовок ~~третього розділу~~ – "Армія в охоронній системі гетьманату" має умовний характер. У його підрозділах зосереджено матеріал, що стосується не лише охоронних структур Військового міністерства, а й таких, що на сучасному рівні державності належать до формувань особливого призначення різної відомчої підлеглості (служба державної безпеки, національна гвардія, внутрішні війська). Проте дисертант навмисно не застосовував у заголовку розділу означення «збройні сили», оскільки, по-перше, на той час усі ці підрозділи повністю або частково підпорядковувались центральному апарату Міністерства військових справ, який, в свою чергу, був підконтрольним воєнізованій гетьманській адміністрації, по-друге, у складі інших міністерств тоді також існували збройні сили з покладеними на них охоронними завданнями. Черговість матеріалу, зосередженого в окремих підрозділах третього розділу, укладається в загальну структурну схему роботи, за якою передусім визначено *концептуально-нормативні засади воєнної стратегії ІІ. Скоропадського*, а згодом подано інформацію про військові органи за важливістю

їхніх охоронних функцій. Тому першою з них висвітлюється *центральна адміністрація глави держави*, зокрема Штаб гетьмана як орган, що мав здійснювати загальну координацію діяльності з безпеки Української Держави. Наступному розгляду підлягають *центральні та місцеві ланки військово-охоронних органів*, які безпосередньо входили до складу Міністерства військових справ. Автор тривалий час міркував, де необхідно розмістити матеріал стосовно військової юстиції. З одного боку, військові сули — це спеціальні судові органи єдиної державної судової системи, з іншого — структурна частина військового відомства. Переважність визначилася в ході аналізу джерел, які довели, що українські військові сули, незважаючи на поширення їхньої юрисдикції на певні категорії цивільного населення, насправді не мали до них значного застосування своїх повноважень. Їхня діяльність залишалася пов'язаною майже виключно з суб'єктами військових правовідносин. Це схилило паличку терезів у сторону подання матеріалу про військову юстицію поруч з іншими військово-охоронними формуваннями. Останніми у третьому розділі розглянуто *військово-охоронні частини*, що мали певною мірою подвійне підпорядкування Військовому міністерству і гетьманському Штабу (Сердюцька гетьманська дивізія), або взагалі ліпше частково підлягали українському вищому командуванню: Запорізька українська дивізія — в постійній оперативній підлеглих німецького Вищого командування в Україні, Сірожупанна українська дивізія — на утриманні Австро-Угорщини.

Згідно з попередніми домовленостями між німецьким командуванням і Скоропадським після встановлення гетьманського правління і до виводу союзних військ в Україні не передбачалося власних військових формувань, окрім поліцейських частин. Отримавши завдяки німецькій допомозі владі повноваження, гетьман мусив беззаперечно дотримуватися своїх обіцянок і, покладаючи захист країни на німецькі та австро-угорські батальйони, здійснити розформування залишків російської царської армії та озброєних утворень, що виникли протягом 1917—1918 рр. Але, як будь-який кадровий військовий, генерал-лейтенант П. Скоропадський плакав надію на створення власної армії, що зможе забезпечити підвалини його влади. Влітку 1918 р., в умовах розвалу Центрального блоку, коли будь-які воєнні союзники могли статися Німеччині в нагоді, гетьману вдалося отримати від німецького кайзера дозвіл на створення власної армії, підпорядкованої українському Міністерству військових справ. За законом від 24 липня 1918 р. «Про загальний військовий обов'язок» вона призначалася переважно для боротьби із зовнішнім ворогом. Проте не виключалася можливість використання українських військових частин в межах держави. В кожній губернії, за винятком найменшої Таврійської, розташовувався армійський корпус кадру. Рівномірною по території країни була й дислокація окремих з'єднань безпосередньої міністерської підлеглих. По всій Україні діяло 108 військових повітових комендатур. У підлеглих комендантів

знаходились охоронні сотні, які в разі потреби мали протидіяти антивладним виступам. Тому територіальні охоронні осередки Військового міністерства на початку існування Української Держави були фактично поліцейськими підрозділами і брали активну участь у встановленні громадського порядку на місцях, а з початку створення регулярних збройних сил гетьманату стали виконувати функції підрозділів з охорони військового порядку.

Крім охоронних підрозділів і установ цілком міністерської підлеглості, за влади П.Скоропадського існували й формування спеціального призначення, що постійно або тимчасово знаходилися в режимі особливого підпорядкування. Важливе місце в охоронній системі гетьманату мали зайняти гвардійські частини, на які б не могли вплинути революційні настрої. 24 липня 1918р. було затверджено закон “Про обов’язковість військової повинності і про заклик 5000 чоловіків для комплектування Сердюцької дивізії”. Особливим військовим з’єднанням, яке повинно було вести боротьбу безпосередньо з “внутрішніми” більшовиками, гетьман вважав озброєне угруповання отамана З. Натієва. Наказом військового міністра УНР від 12 березня 1918р. №1 воно було визначене як Запорізька дивізія Осібної армії. Після квітневого перевороту завдяки клопотанню гетьмана формування Натієва стало єдиним українським з’єднанням, яке не розформували німці. Головним мотивом його збереження стала антибільшовицька спрямованість. В оперативному відношенні з’єднання підлягало німецькому командуванню, за узгодженням з яким український уряд міг направити ці частини туди, “куди за політичних міркувань буде потрібно їх направити”. Згідно з положенням “Про Головну квартиру Гетьмана”, ухваленим Радою Міністрів 1 травня 1918р., у складі Штабу гетьмана діяло Управління коменданта і особливий відділ. При їхньому створенні гетьман також використав російську традицію, за якою 10 квітня 1915р. при Управлінні палацового коменданта після погодження із міністром імператорського двору було засновано особливий відділ, що відав всіма зносинами у справах таємно-політичного характеру.

Серед військово-охоронних інституцій, які залучалися до захисту гетьманської влади і підтримки громадського порядку в країні, найшвидше набули службової потужності центральний воєнізований адміністративний апарат і служба безпеки глави Української Держави, оскільки мали чітко регламентовані функції, кваліфікований кадровий і достатній матеріальний потенціал для виконання службових обов’язків. Але їхня питома вага в загальній охоронній системі гетьманату не була значною. Тому під час антигетьманського виступу Запорізької, Сірожупанної та Сердюцької дивізій, полку Січових Стрільців вони виявилися неспроможними відстояти владу П.Скоропадського. Отже стратегічно правильна гетьманська політика щодо застосування в охоронній системі держави військових частин з особливими функціями в стадії її реалізації виявилася невдалою. Вірних

гетьману внутрішніх військ і національної гвардії утворено не було. Більшість особового складу частин, на які покладалися завдання притаманні таким підрозділам, використали свій найкращий матеріально-технічний потенціал для повалення гетьмана.

У четвертому розділі – “Охоронні установи та збройні сили міністерств Фінансів, Шляхів та Земельних справ” розглядається решта охоронних органів, що не мали ні організаційного, ні оперативного підпорядкування міністерствам Військових або Внутрішніх справ, але входили до складу інших міністерств. Загальний принцип структурної організації роботи – розгляд органів за відомчою належністю став вирішальним для поселення в першому підрозділі четвертого розділу *всіх охоронних органів, що входили до складу Міністерства фінансів. У другому підрозділі за тим самим принципом досліджується залізнична охорона окремої підлеглості Міністерства шляхів, а в третьому – лісова сторожа підлеглості Міністерства земельних справ.*

Для уникнення економічної небезпеки Української Держави в загальному підпорядкуванні міністра фінансів знаходилися відповідні війська і охоронні установи, що мали особисту відомчу організацію. До них належали Окремий корпус кордонної охорони, органи митної служби і підрозділи фінансової охорони, які почали відновлюватися після оголошення УНР за нормативними чинниками, що діяли раніше в Російській імперії. В кордонній і митній галузях охоронної діяльності гетьманський уряд продовжив започатковане кабінетом В.Голубовича. Як і раніше, організація кордонної охорони Української Держави здійснювалася на підставі “Правил про Окремий корпус прикордонної сторожі” 1910р., а митної служби – Статуту митного 1910р. У внутрішній службі гетьманські кордонні тимчасово керувалися й Статутом кордонної охорони, що був у квітні 1918р. затверджений урядом УНР. До законодавчого затвердження готувалися нові Кордонний і Митний статuti, але за гетьманату чинності вони не набрали.

До відання гетьманського Міністерства земельних справ за зразком його попереднього складу перейшла лісова сторожа. Її організація і система підпорядкування залишилися незмінними з часів царату. Скасувавши земельні комітети, гетьман повернув справу охорони лісів повністю до нормативного поля Статуту лісового 1905р., статті 51– 85 якого регламентували права і обов'язки державної лісової сторожі, а статті 761– 815 визначали стягнення та покарання за порушення лісових законів і порядок провадження справ за провинами і злочинами в лісовій частині. Лісовий департамент Міністерства земельних справ готував нові законопроекти, що мали здійснити лісову реформу в Українській Державі, але вони не дійшли до гетьманського затвердження.

Серед охоронних органів міністерської підлеглості були й такі, що зовсім не визначалися на законодавчому рівні. У підпорядкуванні гетьманського міністра шляхів Б.Бутенка знаходився Окремий корпус залізнично-технічних військ під

командуванням генерал-майора О.Осенького. Так званий “полк залізничників” сформувався за часів Центральної Ради з безробітних залізничних службовців був неофіційним і не фінансувався з бюджету. В квітні 1918р. до його складу увійшли особи з числа залізничних мільйонерів. Міністр шляхів УНР Є.Сокович намагався використати військових залізничників для відбудовання та охорони залізничних споруд, супроводжування вантажів і залізничних кур’єрів. Після перевороту німці роззброїли полк, але П.Скоропадському вдалося переконати їх, що військові залізничники боронитимуть залізниці від більшовиків. Надалі гетьман міркував підпорядкувати їх Військовому міністерству, тому правовий статус залізничної охорони законодавчо не визначався, організація і діяльність Залізничного корпусу регламентувалася відомчими актами. Однак реальне життя скорегувало плани гетьмана – 27 листопада 1918р. міністр шляхів передав залізничну охорону до складу Державної варті МВС.

Отже органи економічної безпеки і лісова охорона Української Держави загалом виконували функції притаманні відповідним охоронним структурам будь-якої держави. На відміну від них підрозділи залізничної охорони не виконали завдання, покладені на них гетьманською владою, а, навпаки, стали осередками згуртування збройних сил для антигетьманського виступу Директорії.

У п’ятому розділі під назвою “Судовий апарат та установи з виконання покарань” поєднано всі органи, що на той час здійснювали покарання за неправомірні дії цивільного населення України як на попередніх процесуальних стадіях, так і на стадії виконання. Тому в першому підрозділі цього розділу розглянуто *систему загальної юстиції*: центральний апарат Міністерства юстиції, суди загальної юрисдикції, а також прокурорські органи як окрему частину судового відомства. У другому підрозділі аналізується гетьманська *система виконання покарань*, а в третьому – охарактеризовано *військові суди союзників та каральні заходи військового контингенту Центральних держав* стосовно українського населення.

Центральна Рада не встигла з провадженням суттєвих соціалістичних експериментів у судовій галузі. Її законодавчі зміни, за винятком відкриття доступу до входження у склад вищого і апеляційного судів особам, які навіть не мали спеціальної освіти, стосувалася тут лише зміни назви судових органів. Тому гетьману було досить легко повернути загальний стан судових справ “на круги свої”. Головний сенс реформ у галузі юстиції полягав у налагодженні традиційної російської моделі судоустрою, дійова субординаційна вертикаль якої з державним самовизначенням України була порушена. Для цього, на думку П. Скоропадського та його найближчих юридичних радників, десятиріччями апробовану російську систему устрою центрального апарату юстиції необхідно було перенести із Петербурга до Києва і поширити його керівні повноваження на ті територіальні судові осередки, що залишилися в Україні. Тому в Українській Державі судові органи повністю діяли за

схемою, викладеною в ст. 1 “Установ Судових Установлень”, де було вказано, що “влада судова належить: Мировим Суддям, З’їздам Мирових Суддів, Окружним Судам, Судовим Палатам і Урядовствуючому Сенату як верховному касаційному суду”. З цих мирові судді визнавалися владою одноосібною, а решта судових органів – колегіальною. Мирові судді та їхні з’їзди склали систему так званої “мирової юстиції”. Всі інші судові органи належали до системи “державної юстиції”. Всі судові інституції, крім вищої, розглядали належні їм справи безпосередньо. Гетьманський Державний Сенат діяв за російською аналогією як верховний касаційний суд, не вирішуючи справ за суцільно в загальному порядку судочинства, і наглядав за охороною “точної сили закону і за одноставним виконанням його всіма судовими установами”. Прокуратура в Українській Державі була складовою частиною судового підомства, але зі своєю особистою організацією, як і в Російській імперії. Очолював прокурорську ієрархічну піраміду міністр юстиції. У ст.43 Закону від 8 липня 1918р. вказувалося, що “при кожнім Генеральнім Суді, а також Загальному Зібранні Державного Сенату прибувають прокурор і товариш прокурора під винним доглядом міністра юстиції, як Генерального прокурора”. Обсяг прав і обов’язків прокурорів Державного Сенату та їхніх товаришів встановлювався відповідно до колишніх обер-прокурорів та їхніх товаришів російського Урядовствуючого Сенату. Їм надавалося також право порушення питання про необхідність пояснення, доповнення чи зміни існуючих законів. Підпорядковуючись міністру юстиції, прокурори Державного Сенату разом з тим займали певне місце в організаційно-штатній структурі вищого судового органу держави. Безпосередньо міністру юстиції підпорядковувалися й прокурори судових палат, які мали товаришів. Так стали зватися за гетьманським законом “Про Судові палати та Апеляційні суди” від 15 липня 1918р. колишні старші прокуратори та прокуратори судових установ, які були введені законом Центральної Ради “Про Апеляційні Сули” від 17 грудня 1917р. Ці посади входили до спільних штатних розкладів урядових осіб судових палат. У підлеглості прокурорів кожної із трьох діючих в Українській Державі судових палат (Київської, Харківської, Одеської) відповідно до їхньої територіальної юрисдикції були прокурори окружних судів та їхні товариші. Останні поділялися по повітових містах судового округу, де вони здійснювали нагляд за попереднім слідством і брали участь у з’їздах мирових суддів. При цьому в будь-якій цивільній чи кримінальній справі прокурор міг замінити свого товариша, прийнявши справу під свою відповідальність.

Реформувати пенітенціарну систему Української Держави були покликані два закони – від 15 липня і 25 листопада 1918р. Вони упорядкували штатний розклад центральних тюремних установ при Міністерстві юстиції – Головного управління місцями замкнення і Головної інспекції пересилання в’язнів, а також територіальних тюремних інспекцій і закладів всіх категорій. При цьому новий Тюремний статут залишив частково чинним російські “Установи міністерств” і абсолютно не торкнувся

нормативного розпису тюремного режиму, що, як і за царату, визначався Статутом про утримання під вартою 1890р., а для каторжних в'язнів— Статутом про засланців 1909р. Особливості режиму виховально-виправних закладів для неповнолітніх визначалися відповідним російським Положенням 1909р. Реформування пенітенціарної системи України за часів П.Скоропадського носило односторонній характер. Піклуючись про тюремників, гетьман майже не звертав уваги на умови життя в'язнів. Тюремний режим в українських в'язницях практично не відрізнявся від царських. За порушення режиму і дисциплінарні провини в'язні підлягали стягненням, що були встановлені царськими законами від 23 травня 1901р. про дисциплінарну відповідальність утриманих під вартою.

На відміну від українського охоронного апарату діяльність німецького і австро-угорського військового контингенту в охоронній галузі не знайшла чіткого нормативно-правового визначення. У тексті Брестського мирного договору про це не було навіть згадки. Лише у статтях XX українсько-німецької і XIX українсько-австро-угорської додаткової угоди до договору зазначалося, що сторони надають бранцям і всім громадянам повного звільнення від покарання за злочини, заподіяні до дня ратифікації мирного договору. Затримання у в'язницях підлягали лише ті особи, які знаходились під слідством "через воєнну або державну зраду, навмисне вбивство, грабунки, розбій, навмисний підпал та вчинки проти публічної моралі". Більше ніякі міжнародні угоди про охоронні повноваження і судову компетенцію німецько-австрійських союзників ні Центральною Радою, ні гетьманом з ними не укладалися. Єдиним "правовим" підґрунтям для цього стали обіцянки генерала Скоропадського начальнику штабу німецьких військ генералу Гренеру 24 квітня 1918р. напередодні державного перевороту. 22 травня головнокомандуючий німецькими військами в Україні Ейгхорн видав наказ за № 386, яким офіційно підтвердив розпорядження союзного командування від 25 і 28 квітня про підсудність українських громадян німецьким і австро-угорським військово-польовим судам за протиправні вчинки проти військ Центральних держав. Наказ скасовував усі попередні постанови німецького Вищого командування в Україні і окремо пункт 1 наказу від 21 березня 1918р. про роззброєння місцевого населення. Відтепер роззброєння проводилося "виключно німецьким штабом, відповідним розпорядженням якого українські органи повинні були безумовно підкорятися". Одночасно з'явився тотожний наказ головнокомандуючого австро-угорською Східною армією № 3964. Необхідність роззброєння місцевого населення використовувалась союзниками як формальний привід для втручання в охоронну діяльність гетьманського уряду, а відтак і застосування до українських громадян покарань з боку німецько-австрійської військової влади. Українська юстиція намагалася запобігти поширенню каральних заходів союзників. З цією метою у червні 1918р. було утворено спеціальну юридичну комісію. Але німецьке та австро-

угорське командування вислухало її пропозиції і відхилило спробу обмеження юрисдикції союзників, визначеної наказами їх командування № 386 і № 3964. Німецькі та австрійські військові суди були далекими від демократичних злобутків європейського та північноамериканського судочинства того часу. Разом з тим, маємо визнати, що судовий процес у них не був формальним, а спирався на систему доказів, яку наводило судове слідство. Союзне військове командування досить часто вживало позасудові примусові заходи до місцевого українського населення. Найпоширенішими позасудовими санкціями були контрибуції. Цей вид покарання використовувався колективно за неможливості персонально встановити порушників. Найчастіше контрибуції накладалися за вбивство чи поранення солдат і офіцерів союзного військового контингенту. В ході каральних експедицій до місцевого населення застосовувалися й інші примусові заходи, які не визначалися судовою владою. Зокрема, це були підпали помешкань і руйнування їх за допомогою артилерії. Загалом відоме сьогодні історико-правовій науці архівне під'рунтя не дає підстав для сумнівів щодо жорстокості військової "Феміди" союзників в Україні 1918р. Однак аналіз розвитку відносин між Центральними державами і Українською Державою наприкінці літа— на початку осені 1918р., коли визначилася тенденція до усталеності правового життя в Українській Державі, дозволяє стверджувати, що обсяг справ, належних до союзної підсудності, мав скорочуватися, а відтак вона не загрожувала українській незалежності і носила тимчасовий характер.

У дисертації термін "**Добровольчі охоронні формування**", який є заголовком **шостого розділу**, досить умовний. Під ним розуміються озброєні угруповання, що мали від держави дозвіл на створення і визначені нею функції, але комплектувалися особовим складом без примусової мобілізації і сплати деяким його категоріям грошового утримання із державного бюджету. Характерно, що при їхньому створенні гетьман керувався здебільшого не національними, а соціально-політичними мотивами. Тобто теоретично зброю могли отримати всі здатні до цього особи, що бажали стояти на сторожі приватної власності і ринкового господарства, виступали проти соціалістичних і комуністичних соціально-економічних експериментів, яких зазнала Україна в 1917— на початку 1918рр. Виключення становили козацькі організації, де враховувалася національність. Добровольчі формування не мали чіткого відомчого підпорядкування. В різні періоди або одночасно вони перебували під контролем як міністерства Військових, так і Внутрішніх справ, а також гетьманського Штабу і місцевої державної адміністрації. Тому серед формувань, що діяли за гетьманату і визначені дисертантом як добровольчі, доцільно виокремити такі їхні різновиди як *військово-козацькі організації*, а також *сільські загони самооборони* і *міські офіцерські дружини*, які мали відмінності не лише за місцем діяльності, а й у комплектуванні особовим складом і в матеріальному забезпеченні. Кожному із зазначених видів добровольчих формувань присвячено окремий

підрозділ шостого розділу дослідження. До того, слід враховувати, що на завершальній стадії гетьманського режиму в Україні активно створювалися добровольчі військові частини російських “білих” генералів, які залучені до розгляду саме в цьому розділі, оскільки це пов'язано з особливою роллю російського офіцерства в охоронній системі гетьманату.

2 червня 1918р. гетьман наказав військовому міністру до вироблення загального статусу козацтва скасувати “всі приватні і відносно-козацькі організації”, відібрати в них печатки й оголосити недійсними всі їхні посвідчення. Але Генеральна Козацька Рада, заснована на Всеукраїнському з'їзді в Чигирині 3-7 жовтня 1917р., продовжувала діяти. 10 серпня 1918р. було затверджено закон про відновлення українського козацтва, що визначив умови вступу до козацьких громад. Відредагований статут Генеральної Козацької Ради окреслював її головне завдання— поновлення згідно з традиціями української державності історичного козацтва на чолі з гетьманом. Козацтво мало стати основою створення збройних формувань “для боротьби з анархічними виступами проти порядку в Україні”. 26 серпня 1918р. П.Скоропадський затвердив Положення про Чорноморський козацький кіш. Це спеціальне військове формування утворювалося для боротьби з ворогами Української Держави і формувалося в Бердичеві. В подальшому планувалося направити його на допомогу кубанським козакам. Кіш також комплектувався старшинами і козаками— добровольцями, але за “круговою порукою й по рекомендації старших муштрових начальників”. Особовий склад був на повному державному утриманні. За злочинні дії козаки були підсудні військовим судам. Командир коша мав військове звання генерального хорунжого.

За часів гетьманату існували добровольчі збройні формування некозацького походження. В сільській місцевості після поновлення приватної власності на землю виникали “хліборобські” загони. Їхня діяльність спочатку не мала правових засад і здебільшого викликала вороже ставлення не лише в селян, які під час безвладдя грабували садиби землевласників. Гетьманський уряд намагався покласти край свавілью цих загонів і обмежити їх дії лише охороною громадського спокою та запобіганням антивладним виступам. 13 серпня 1918 р. з'явився обіжник міністра внутрішніх справ № 751/3521, який офіційно дозволяв губернським старостам формувати хліборобські загони. Але спеціального закону щодо хліборобських загонів не було прийнято. Восени на допомогу Державній варті почали формуватися добровольчі дружини в містах. Цей процес здійснювався на підставі урядової постанови від 17 жовтня 1918р. На відміну від сільських загонів кістяк міських дружин складали штатні значкові з муштрової частини, їхні помічники, старші і молодші інструктори. А начальника добровольчої дружини кожного окремого міста гетьман навіть призначав своїм особистим наказом. На утримання кадрового ядра дружин асигнувалося 5 млн. крб. Решта їх особового складу залучалася до охоронної

діяльності без матеріального заохочення. Тому найбосезвітніша частка особового складу всіх з визначених трьох різновидів добровольчих формувань, які створювалися гетьманом в Україні для охорони її державної безпеки і громадського порядку, фактично знаходилися на військовій чи поліцейській службі. Проте такий план організації добровольців здебільшого не було реалізовано. Мінлива політична стратегія гетьмана щодо державного визначення України відвернула від цього козачтво. Натомість з оголошенням військового стану в Українській Державі російські добровольчі формування стали поглинати функції не лише військових, а й поліцейських органів гетьманату. З огляду на існування провокаційного наказу А.Денікіна від 14 листопада 1918р., яким «участь у офіцерських загонах, що формувалися в Києві та інших містах України, дорівнювалася службі в Добровільчій армії», російські офіцери фактично вже з цього числа служили зовсім не тій державі, уряд якої вони мали захищати. Отже добровольчі збройні формування навіть потенційно не могли бути надійними охоронцями гетьманату.

Останній, **сьомий, розділ дисертації – “Охоронний апарат Української Держави під час повалення гетьманату П. Скоропадського”** не має розподілу на підрозділи, оскільки в ньому комплексно розглянуто всі структурні елементи охоронної системи гетьманату з позицій їхньої функціональної здатності в забезпеченні існування режиму за нових зовнішньополітичних і внутрішніх обставин. На підставі архівних джерел, які відтворюють перебіг історичних подій осені – початку зими 1918 р., дисертантом зроблено висновок про те, що на більшості території Української Держави, де антигетьманське повстання здійснювалося на підтримку Директорії, охоронний апарат П.Скоропадського не забезпечив непохитності його влади. На решті української території до втручання військ РРФСР їхніми союзниками були лише селянські загони Катеринославщини і Північної Таврії, керовані анархо-комуністами, і робітничі підпільні гурти в містах Донбасу, які до евакуації австро-угорських військ на батьківщину нейтралізувалися гетьманськими охоронцями. Залишившись без військової підтримки союзників з Центральних держав гетьманські охоронні осередки на Лівобережжі цілеспрямовано почали знищувати анархо-комуністичні формування під загальним командуванням Н. Махна. Скрізь махновці вбивали поміщиків, їх майно розподіляли між собою, на німецьких колоністів накладали контрибуції, у заможних селян конфіскували для військових потреб коней, півводи, харчі, зброю. Свавілья щодо власника, невмотивовані вбивства заможних, знущання над посадовими особами і рядовими службовцями гетьманських державних і громадських установ анархо-комуністи ототожнювали з вищим проявом свободи, що дала їм революція. На відміну від регіонів в обложенні з усіх боків столиці майже до останніх днів гетьманської влади охоронні органи продовжували виконувати свої функції. Отже наведені документальні джерела, які висвітлюють події періоду падіння останнього українського гетьманату, доводять,

що охоронний апарат Української Держави не виконав покладених на нього функцій з причин не організаційного, а насамперед політичного характеру.

ВИСНОВКИ

У підсумках роботи зроблено узагальнення досягнутих наукових результатів, які, на думку дисертанта, мають стати теоретичною основою для визначення ролі і місця охоронного апарату гетьмана П.Скоропадського в українському державотворенні 1917 – 1920 рр.

По-перше, вивчення історичних передумов і організаційно-правових засад створення охоронного апарату Української Держави приводить до висновку про те, що цей процес відбувався в руслі загального розвитку української національної державності 1917– 1921 рр., закономірним етапом якого був гетьманат П.Скоропадського. Головні завдання його охоронної системи визначалися захистом державної безпеки та правопорядку, що є типовими складовими забезпечення національних інтересів кожної країни. Вони не переслідували мети обслуговування агресивних посягань на Україну сусідніх держав, застосування масових репресивних покарань до її мешканців. Але ж відмінність у соціальній підтримці політичних сил, що прийшли до влади в Україні 29 квітня 1918 р., зумовила нове тлумачення національних інтересів, а відтак і відповідні йому орієнтири створення та функціонування державного охоронного апарату. Виразне повернення до усталеного на той час у світі ладу господарювання за економічними законами приватної власності, з огляду на її попередній перерозподіл, заклало підвалини для неминучого соціального протиріччя. Його подолання гетьманський уряд усвідомлено намагався здійснити на підставі насиченої законодавчої спадщини Російської імперії, використовуючи реальний історичний фактор перебування на території України військового контингенту Центральних держав. Кризовий соціально-економічний, політичний і правовий стан країни на момент приходу П.Скоропадського до влади не залишав часу для роздумів з приводу правового регулювання в охоронній галузі. При цьому невдалі експерименти Тимчасового уряду, Центральної Ради, більшовицьких “південних” республік щодо забезпечення своїх владних повноважень і правопорядку в Україні, які часто здійснювалися на підставі поспіх розроблених, недосконалих за юридичною технікою законів, суперечних їм підзаконних актів, надзвичайних розпоряджень та інструкцій, не могли бути використані для наслідування кадровим царським генералом. Зразком створення і діяльності охоронного апарату як складової частини гетьманського державного механізму стали відповідні нормативні акти Російської імперії.

По-друге, на відміну від своїх попередників главі Української Держави та його урядовому оточенню вдалося розробити найбільш обґрунтовану та нормативно

забезпечену державну охоронну концесію. Її сутність полягала у відмові зосередження головної уваги при створенні охоронної системи держави на "загальному озброєнні" її громадян. Основну роль у виконанні охоронних функцій належало відіграти спеціально утвореним, відповідним чином навченим і спорядженим органам, які мали діяти на підставі належно розроблених та затверджених законів і легітимних підзаконних актів, виданих фаховими компетентними особами. Допомогати таким органам були покликані формування, утворені на підставі законів Української Держави з числа кадрових фахівців-інструкторів і тимчасово залучених до них добровольців.

По-третє, документальні джерела, які висвітлюють урядові спроби впровадження в життя цієї концесії, доводять, що в Українській Державі, незважаючи на короткий час її існування, було створено розгалужений національний охоронний апарат. Чільне місце в охоронній системі гетьманату займали й військові частини Німеччини та Австро-Угорщини, а з осені 1918р. – також російські офіцерські добровольчі формування. Організаційна побудова і функціональне призначення більшості з цих органів, які знайшли чітке нормативне визначення за допомогою старих російських і нових українських регламентуючих чинників, були на той час досить досконалими і виправданими з точки зору міжнародних і внутрішніх оперативних обставин. Головними принципами комплектування охоронного апарату стали компетентність, професійний досвід, освіченість, інтернаціональність підбору кадрів та їхнє матеріальне заохочення. За короткий термін вдалося в основному налагодити систему державного забезпечення центральних і територіальних ланок охоронної системи Української Держави, що в цілому сприяло вдалому виконанню її службовцями своїх професійних обов'язків. Абсолютна їх більшість у службовій діяльності керувалася чинними нормативними актами і не перебільшувала визначених ними владних повноважень. Тому маємо підстави стверджувати, що застосування до гетьманського охоронного апарату визначень "репресивний" та "каральний" є перебільшенням і не відповідає його дійсному змісту.

По-четверте, потребує певної зміни акцентів звинувачення деяких науковців у маріонетковій німецько-австрійській залежності режиму П.Скоропадського. Звичайно, командування військового контингенту німецько-австрійського блоку, що за Брестським договором легітимно з точки зору міжнародного права знаходився на території України, користуючись повною силовою перевагою, здійснювало тиск на всі українські охоронні органи. Подекуди він мав форму відвертого диктату щодо діяльності українських службовців, а в деяких випадках – навіть безпрецедентного усунення їх від виконання законних службових обов'язків. Але метою Центральних держав не було загарбання чи територіальна анексія України, заміна її державних органів окупаційною владою, а дипломатичні здобутки уряду

гетьмана у вересні 1918 р. встановили явні перспективи для подальшого пом'якшення втручання союзників у справи Української Держави. Українські урядовці, місцева адміністрація, керівники Державної варти намагалися завадити проведенню союзниками каральних акцій серед населення повсталих районів. А з початком революційних подій у Центральних імперіях і з їхньою капітуляцією перед Державами Згоди, коли австро-угорські і зокрема німецькі військові частини в Українській Державі з охоронців її безпеки перетворилися в мародерів та грабіжників, гетьманський охоронний апарат був змушений розпочати безпосередню боротьбу зі злочинцями із складу союзників. Таким чином, маємо вказати на певну неадекватність наголосу “маріонетковий” при наведенні деяких означень гетьманського режиму. На думку дисертанта, його застосування не відображає сенсу тогочасних дипломатичних кроків молодій українській державі, викликаних жорсткою детермінованістю історичних реалій.

По-п'яте, незважаючи на вказані позитивні аспекти створення і діяльності гетьманського охоронного апарату, історичні факти доводять неспроможність державної охоронної системи, побудованої П.Скоропадським, за екстремальних умов забезпечити життєздатність його влади. Тому відповідь на питання про причини краху Української Держави 1918 р. доцільно шукати не в стратегічних і тактичних прорахунках внутрішньої і зовнішньої політики гетьманських урядових кабінетів, а пов'язувати її із загальною поразкою в цей час у світі консервативної моделі державної влади. Революційний вітер, що віяв із російського епіцентру, майже у пропорційній залежності від географічної відстані або віцент руйнував, або викликав суттєві зміни у сторіччями вимуруваних державно-правових засадах країн. Навіть заскорузла в своєму традиціоналізмі Англія тоді вперше після “славної революції” XVII ст. вдалася до експериментів з коаліційним урядом. На початку XX ст. світова політико-правова думка ще не мала доволі історичних прикладів, які б свідчили, що класична республіканська форма державного правління не є панацеєю від усіх соціальних хвороб. Людство мало пережити післявоєнну хвилю “охлократії”, яка не скрізь вгамовувалася усталенням демократичних політичних режимів. Натомість інде це було зроблено за рахунок крайнього тоталітаризму: фашизму і комунізму, які наочно довели небезпечність зневажання державою головного чинника глобальної цивілізації – людського життя.

Гетьман П. Скоропадський та його професійна урядова команда в листопаді 1918 р., враховуючи реальну міжнародну ситуацію, віддали перевагу федеративному державному устрою (Україна у складі найбільшовицької Росії) з метою не знищення української державності, а для забезпечення соціальної злагоди в країні. Але їх виступ на державну арену виявився передчасним. Вікове прагнення українського народу до національного самовизначення через власне державотворення зіграло злий жарт з патріотичними силами країни, штовхнуло їх на національне повстання,

а насправді розколою суспільство, дозволило російському комуністичному режиму знищити тонкі паростки української державності. Започатковану охоронну систему було зруйновано. Головною збройною силою, що повалила гетьманат, стали найбільш боєздатні формування української армії. Це ті частини, що мали бути опорою гетьманської влади, замислювалися П.Скоропадським як національна гвардія або підрозділи спеціального призначення: Січові Стрільці, Запорізька дивізія, частини Окремого корпусу залізнично-технічних військ, Чорноморський козацький кіш, Перша козацько-стрілецька та Сердюцька дивізії. Тому цілком логічним є висновок про відповідність дійсності гетьманських намагань щодо встановлення сильної влади, визначення політичного режиму гетьманату як “диктаторського” можуть мати лише умовний характер. Останній український гетьман не мав відповідних сил для встановлення справжньої диктатури і реалізації диктаторських повноважень, які він сподівався застосувати для наведення порядку в країні, виводу держави із кризового стану. Загальні засади його державної політики будувалися на верховенстві закону як головного і переважного нормативно-правового акта. В умовах розповсюдженого правового нігілізму, анархічних наслідків російської революції це не залишало владі, що спиралася на обмежене коло співчуваючих соціальних верств і не вживала широких заходів ідеологічного придушення політичних супротивників, історичних шансів у боротьбі з екстремістами різного забарвлення, оскільки вони легко переступали правові межі, виправдовуючи розв’язання громадянської війни високою метою революції, будь-то світової комуністичної чи національної соціалістичної.

Таким чином, висвітлення історико-правових аспектів охоронної системи Української Держави, як і взагалі державної форми у вигляді гетьманату П.Скоропадського є ще одним свідченням того, що сам по собі охоронний апарат, яким би він не був досконалим з точки зору організації та матеріального забезпечення, не здатний захистити державно-політичний режим будь-яких змісту, форми та устрою, якщо він об’єктивно не є життєздатним у конкретних історичних умовах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії і брошури

1. Охоронний апарат Української Держави 1918 р. (квітень-грудень) – Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000 – 464 с.
2. Державна варта Української Держави (історико-юридичний аналіз). – К.: Ін-т держави і права ім. В.С. Корецького НАН України, 1998. – 70 с.
3. Захисники кордонів Української Держави 1918 р. (історико-юридичний аналіз). – Дніпропетровськ: Вид-во Академії митної служби України, 1999. – 106 с.

4. Правовое государство в Украине: теория, история, перспективы — Симферополь: Таврия, 1997. — 61 с.

Статті у наукових фахових виданнях

1. Армія в охоронній системі гетьманату П. Скоропадського (квітень — грудень 1918 р.) // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — 2000. — № 1. — С. 192 — 196.

2. Військово-козацька організація Української держави 1918 р. // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — 1999. — № 3. — С. 160 — 169.

3. Воєнізована адміністрація і служба безпеки Гетьмана Української Держави 1918 р. // Право України. — 2000. — № 4. — С. 106 — 110.

4. Із досвіду організаційно-кадрової роботи правоохоронних органів Української Держави 1918 р. // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. — 2000. — № 2. — С. 210 — 222.

5. Лісоохоронна справа в Українській Державі 1918 р. // Держава і право. — 1999. — Вип. 3. — С. 62 — 76.

6. Матеріальне забезпечення української Державної варти у квітні — грудні 1918 року. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — 1999. — № 3. — С. 233 — 238.

7. Міські добровольчі дружини в охоронній системі Української Держави 1918 р. // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — 1999. — № 4. — С. 232 — 241.

8. Німецька таємна дипломатія і українсько-кримська митна війна 1918 р. // Вісник Університету внутрішніх справ. — 1999. — Вип. 7. — Ч. 1. — С. 133 — 144.

9. Нормативна регламентація діяльності української Державної варти за гетьманату П. Скоропадського (квітень — грудень 1918 р.). // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — 2000. — № 1. — С. 203 — 212.

10. Органи прокуратури в загальній системі юстиції Української Держави 1918 р. // Держава і право. — 2000. — Вип. 5. — С. 62 — 72.

11. Пенітенціарна система гетьманату П. Скоропадського // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. — 2000. — № 5. — С. 87 — 91.

12. Правовий статус підрозділів залізничної охорони за часів гетьманату П. Скоропадського // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ МВС України. — 2000. — № 1. — С. 42 — 59.

13. Правоохоронна політика Тимчасового уряду і РСДРП(б) в Україні 1917 р. // Держава і право. — 2000. — Вип. 6. — С. 32 — 43.

14. Соціальний захист правоохоронців в Українській Державі 1918 р. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — 1999. — № 4. — С. 140 — 145.

15. Спеціальні збройні формування в системі охоронного апарату гетьмана П. Скоропадського (квітень — грудень 1918 р.) // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. — 1999. — № 1. — С. 238 — 255.

16. Судові органи “цивільного відомства” в Українській Державі 1918 р. // Держава і право. — 1999. — Вип. 4. — С. 37 — 47.

17. Гюремна реформа гетьмана П. Скоропадського //Право України. – 2000. – № 3. – С. 114 – 122.

18. “Хліборобські” загони самооборони в охоронній системі останнього українського гетьманату //Вісник Університету внутрішніх справ. – 2000. – Вип. 10. – С. 156 – 165.

19. Из истории делимитации границ между Украиной и Доном //Гуманитарные и социально-экономические науки. – Ростов-на-Дону, 2000. – № 1. – С. 58 – 62.

20. Организация гетманской власти на местах в Украинской Державе 1918 г. (апрель – декабрь 1918 г.) //Учёные записки Регионального открытого социального института. – Вип. 5. – Актуальные проблемы юридической науки. Серия “Государство и право”. – Курск, 2000. – С. 94 – 101.

Статті у наукових журналах

1. Війська “спецназу” та “національна гвардія” останнього українського гетьмана (квітень-грудень 1918 р.) // Культура народів Причорномор'я. – 1999. – № 7. – С. 135 – 144.

2. Зархівів // Вісник Академії митної служби України. – 1999. – № 1. – С. 79 – 81.

3. Організаційна побудова Державної варти МВС за часів гетьманату П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2000. – № 2. – С. 39 – 47.

4. Організація митної справи в Україні на постімперському просторі Росії та Австро-Угорщини в 1917 – 1918 роках // Вісник Академії митної служби України. – 1999. – № 4. – С. 41 – 46.

5. Органи військової юстиції Української Держави гетьманату П.Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2000. – № 1. – С. 52–57.

6. Охранительная система Украинской Державы в русле российско-немецких маневров гетмана П. Скоропадского (апрель – декабрь 1918 г.) //Культура народів Причорномор'я. – 1999. – № 8. – С. 61 – 65.

7. Чи варто Нестора Махна вважати національним героєм України // Кур'єр Кривбасу. – Лютий 1999. – С. 148 – 160.

Тези доповідей

1. Боротьба українських загонів та австро-німецьких військ з махновцями (лютий – грудень 1918 р.) // ІІ Міжнародна наукова конференція. Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. – К., 1998. – С. 35 – 38.

2. Анархо-комуніст Н. Махно в 1917 – 1918 рр. Селянський захисник чи кримінальний злочинець? // Політична і військова діяльність Нестора Махна. Матеріали науково-теоретичної конференції. – Запоріжжя – Гуляйполе, 1998. – С. 72 – 82.

3. Правоохоронна політика Тимчасового уряду, Центральної Ради і РСДРП(б) в Україні 1917 р. // Матеріали І звітної науково-практичної конференції професорсько-викладацького та курсантського складу Кримського факультету Університету внутрішніх справ. – Сімферополь, 1999. – С. 16 – 26.

4. Гетьманська концепція побудови охоронного апарату і її нормативне забезпечення в Українській Державі 1918 р. // Четвертий конгрес українців. Історія. Частина II. XX століття. — Одеса — Київ — Львів, 1999. — С. 261- 269.

АНОТАЦІЇ

Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень — грудень 1918 р.): історико-правове дослідження. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 — теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2000.

Автор висвітлив історичні передумови та організаційно-правові засади створення охоронного апарату Української Держави 1918 р., визначив сутність охоронної концепції гетьмана Павла Скоропадського та форми її нормативного забезпечення. Встановлено, що структурними елементами охоронної системи останнього українського гетьманату були підрозділи Державної варті МВС, воєнізована адміністрація та служба безпеки голови держави, центральні установи та територіальні військово-охоронні підрозділи, військові частини особливого призначення, охоронні установи та збройні сили міністерств фінансів, шляхів і земельних справ, судовий апарат та заклади виконання покарань, а також добровольчі охоронні формування. Доводиться, що розгалужений гетьманський охоронний апарат створювався на підставі широкого використання російської імперської нормативної спадщини з урахуванням українських національних особливостей та історичного моменту. Неспроможність охоронної системи, збудованої П. Скоропадським, забезпечити непохитність його влади зумовлена причинами не організаційного, а політичного характеру. Спростовуються визначення державно-політичного режиму гетьмана як “диктаторського”, “маріонеткового”, а його охоронного апарату як “карального”, “репресивного”.

Ключові слова: державно-політичний режим, охоронний апарат, охоронна система, органи безпосереднього примусу, Державна варта, військово-охоронні підрозділи, органи економічної безпеки, судовий апарат, німецько-австрійський військовий контингент.

Тимошук А.В. Охранительный аппарат Украинской Державы (апрель — декабрь 1918 г.): историко-правовое исследование. Рукопись. Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 — теория и история государства и права; история политических и правовых учений. Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2000.

Автор осветил исторические предпосылки и организационно-правовые основы

создания охранительного аппарата Украинской Державы 1918 г., определил сущность охранительной концепции гетмана Павла Скоропадского и формы ее нормативного обеспечения. Установлено, что структурными элементами охранительной системы последнего украинского гетманата были подразделения Державной варты МВД, поенизированной администрация и служба безопасности главы государства, центральные учреждения и территориальные военно-охранительные подразделения, охранительные учреждения и вооруженные силы министерств финансов, путей сообщения и земельных дел; судебный аппарат и заведения по исполнению наказаний, а также добровольческие охранительные формирования. Доказывается, что разветвленный гетманский охранительный аппарат создавался на основе широкого использования российского имперского нормативного наследия с учетом украинских национальных особенностей и исторического момента. Несостоятельность охранительной системы, построенной П. Скоропадским, в обеспечении незыблемости его власти обусловлена причинами не организационного, а политического характера. Опровергаются определения государственно-политического режима гетмана как "диктаторского", "марионеточного", а его охранительного аппарата как "карательного", "репрессивного".

Ключевые слова: государственно-политический режим, охранительный аппарат, охранительная система, органы непосредственного принуждения, Державная варта, военно-охранительные подразделения, органы экономической безопасности, судебный аппарат, немецко-австрийский военный контингент.

Timoschuk A.V. Protective personnel of Ukrainian State (April – December 1918): historical-legal research. Copy. Doctoral dissertation in jurisprudence in specialisation 12.00.01. Theory and History of State and Law; History of political and legal teaching. Odessa National Academy of Law.

The author deals with historical preconditions and organisational-legal principles of creation protective personnel of Ukrainian State 1918, determined the essence of hetman Skoropadskiy's protective conception and forms of its normative securing.

It is emphasised, that accession to power of General Skoropadskiy in April 29, 1918 was a conformable Stage of struggle for power in Ukraine, the attempt of conservative-moderate forces, which were supported by military contingent of Central States, to suspend the spread of anarcho-criminal tendencies in country's political life. These tendencies have appeared as consequence of russian revolution.

It was pointed out that the absence of effective state governmental system of administration, including protective sphere has become one of the reasons of Central Rada's removal from political Scene.

It was established that the structural elements of protective system of the last ukrainian hetman were the subdivisions of State Guard of Internal Affairs, militarised

administration and security service of the head of the state: central establishments and territorial military-protective subdivisions, protective establishments and armed forces of Ministries of Finance, Railways and system of Land tenure; judicial personnel and establishments on execution of punishments.

The leading role among the protective bodies belonged to the State Guard of Internal Affairs (police), which consisted of subdivisions, and had definite functional purpose (general, informational, criminally-detective, railway, frontier, intelligence) and counted approximately 60 thousand employees.

The system of organisation of Ukrainian police bodies had efficient system of seniority with central and local subordination, its subdivisions carried out detailed protective functions of State System and public security. The organisation of police subdivisions of Russian Empire was used for elaboration of regular structure of Guard's bodies.

Regular work in the bodies of State Guard was based on general principles of Hetman's governmental policy in the sphere of state service. Thanks to the fact, that many experienced and qualified specialists from policy and judicial bodies have been enlisted to the leading posts, it became possible in shortest time to create the subdivisions of Guard, which were able, on the whole, to fulfil their duties.

Shortcomings in official functions of the Guard's personnel, mostly have been connected with separate difficulties in material-technical provision of that period, but not with its incompetence.

Hetman Skoropadskiy's military conception didn't foresee constant involving of army in maintenance of public order within the borders of the Country. When the appeared the tendency toward the establishments of law and order in the state by the beginning of autumn, 1918, delimitation of police activity and military forces took place in protective sphere according to their functional purpose. From the beginning of withdrawal of allied german-austrian troops from Ukrainian territory and antihetman's uprising of Directory P. Skoropadskiy had to introduce the state of emergency with use of troops.

On the whole, forms and methods, which were used in the time of realisation of State Guard functions and military units had no exclusively repressive orientation and didn't often exceed the limits, established by acting laws in the state for that moment. Specific character of functional predestination of forestry guard and security economic establishments predetermined their non-participation in direct suppression of political opponents of hetman's regime which gave the possibility these bodies to play substantial role in saving the national Ukrainian Wealth. Hetman's reforming of judicial system in Ukrainian State consisted in adaptation of corresponding tsar's personnel to the conditions of diminution of general territory of its jurisdiction. It didn't concern the main principles of russian judicial system and judicial procedure, formed in the second half of 19-th beginning of the 20-th century.

Voluntary units, which have been created by hetman for public's order support in

ukrainian"s towns and villages, had to act under the strict control of the local administration in subordination of corresponding military and guard"s leaders. Their backbone was formed out of military and police professionals, who enjoyed the right of full social security. The other volunteers could be involved to the protective activity in the state of emergency.

Analysing the structural elements of protective system of Ukrainian State the conclusions were made concerning its insolvency in ensuring stability of hetman Skoropadskiy"s authority powers for the political, but not of the organisational motive.

The author disproves the determination of hetman"s state-political regime as "dictatorial" and "marionette" and his protective personnel as "punitive" and "repressive".

Key words: protective personnel, state-political regime, bodies of direct compulsion, State Guard, military-protective subdivisions, bodies of economic security, judicial personnel (authority), german-austrian military contingent.